

2024, Vol. 5(2), 409-414
© The Author(s) 2024
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2024.168
Article type: Commentary Article

Received: 14.04.2024
Accepted: 18.05.2024
Published Online: 25.06.2024

İbrahim Can Usta*

Tarihte Öküzler Oxen in History

Anahtar Kelimeler

Tarım, hayvanlar, tarih, öküzler, emek

Keywords

Agriculture, animals, history, oxen, labor

Tarih denince akla ilk gelen öznel sıralansa herhalde krallar, kraliçeler, sultanlar, şövalyeler, paşalar ve askerler sayılır. Bu yanıtı inceltmek gerekiyor. Bu kadar insan neyle besleniyordu? Nasıl geçiniyorlardı? Ülkesindeki çiftçiler ekin ekmeyi ve vergi ödemeyi bıraksaydı bir Orta Çağ yöneticisi saraylar yaptırabilir, sefere gidebilir, sağa sola buyruklar yağdırabilir miydi? Köylülerin ve tarımsal üreticilerin tarihte hak ettiği yeri alması gerektiği düşüncesindeyim. Peki, tarım denen uğraşın (tarihçilerin genellikle göz ardı ettiği) yapıcıları aslında kimlerdi? Çiftçilerle ırgatların yüzyıllar boyunca senyörler ve beyler için ter döktüğü yadsınamaz ama tarımsal üretim için emek verenler onlarla sınırlı değildi. Köylüler tarafından tarım işlerine koşulan hayvanlar da tarihteki yerlerini hak ediyorlar.

Tek başına tarla sürülmez

Tarımsal üretimin ilk adımı toprağı sürmek. Saban denen araç önceki hasat döneminden kalan kökleri temizler, tarlayı istenmeyen otlardan arındırır ve havayla nemin içeri girebilmesi için toprağın altını üstüne getirir. Yirminci yüzyılda traktörler ortaya çıkana dek Anadolu'daki çiftçiler (dünyanın başka yerlerindeki çoğu çiftçi gibi) toprağı yeni bir hasat dönemine hazırlayan bu önemli işlemi basit tahta araçlarla gerçekleştiriyorlardı. Dünyanın dört bir yanındaki benzerleri gibi Anadolu'daki kara saban da aleti toprağın içine doğru bastıran çiftçinin ve tarla boyunca çeken (ve üstelik koşulduğu işle anılan) "çift hayvanlarının" eş zamanlı çabasını gerektiriyordu.

* İstanbul Bilgi Üniversitesi, ibrahim.usta@bilgi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6388-0365.

Hayvanların boyunduruklarla sabitlendiği (ve bir bakıma hapsedildiği) sabanın işleyişi, türler arasında yaşanan sömürü, çatışma, müzakere ve uzlaşılara dayanıyordu. Çiftçi ya da çeki hayvanlarından biri çalışmayı bırakırsa saban da işe yaramazdı. Çiftçi aleti toprağın içine bastırmasa çift hayvanları sabanı boşu boşuna hareket ettirir, hayvanlar sabanı çekmeyi bırakırsa çiftçi alete boşu boşuna bastırılmış olurdu. Artık çalışmamaya karar vermiş öküzlerin tarlanın ortasında dikilen koca cüsselerini ve bağlı oldukları sabanı hareket ettirmek hiç de kolay değildi. Bu durumda işe devam etmek isteyen çiftçinin elindeki sopayla şiddete başvurması düşünülemez değildi. Daha sürdürülebilir bir çözüm yoluysa fazladan dinlenme süresi, yem ve su ikramlarıyla yapılacak müzakerelerin sonucunda çiftçinin bir yandan dil dökerek öküzleri uzlaşma durumuna yaklaştırmasından geçiyordu. Uzlaşma hali ne kadar uzun süre korunabilirse hasat o kadar iyi olacak, hasıla arttıkça hayvanları işe koşan çiftçinin yüzü gülecekti. Tarım denen insan etkinliği öküzlerin toprağı sürmesiyle başlıyor, topraktan alınacak verimin etkilerinden birini öküzlerin insanlar tarafından uyum ve uzlaşma içinde çalıştırılması oluşturuyordu. Tarım toplumlarının en büyük besin ve zenginlik kaynağı olan tahılı üreten insan ve insan dışı hayvanların kolektif emeği ve sömürüsü olmasaydı ne ordular savaş alanında boy gösterebilir ne gemiler uzun seferlere çıkabilir ne de köleler ve işçiler görkemli yapılar inşa edebilirdi.

Tarım işçisi öküzler

Atların, katırların, develerin, hatta alışılmışın aksine ineklerin bile çifte koşulduğu görülmüştür. Yirminci yüzyıla dek dünyadaki en yaygın çift hayvanı öküzdü. *Bos primigenius taurus* türünün birçok üyesi koşuldukları bu işle özdeşleşmişti. Çiftçiler tosunlarının bir kısmını damızlığa ayırıp onlardan boğa olarak yararlanırken diğer tosunlarıysa hadım edip öküz olarak işe koşuyorlardı.

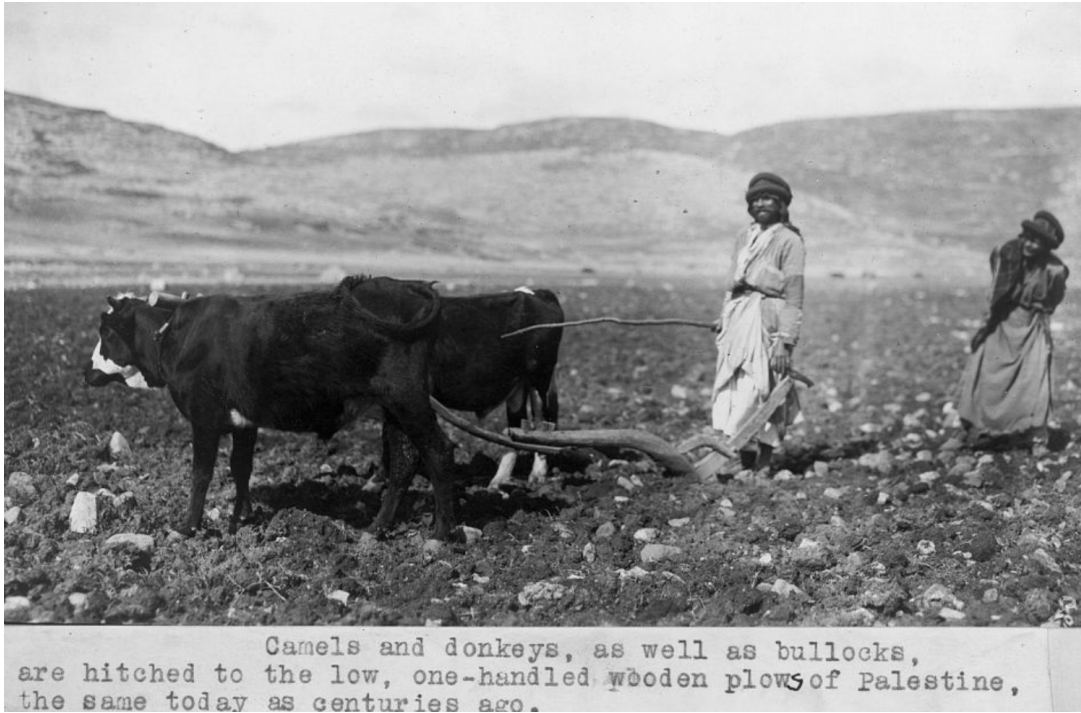
Çift hayvanlarının verdikleri emek karşılığında belli bir ücret aldıkları görülmemiş değildi. Bazı örneklerde ücretli çalışan olmaları işçi olarak adlandırılmaları için yeterli miydi? Emekleri, bedenleri ve yaşamları üzerinde sahiplerinin tartışılmaz denetiminin bulunması ve yaptıkları işe gönüllü olarak başvurmalarından söz edilememesi belki de bu hayvanları işçiden çok köle olarak anmayı gerektiriyordu. Bir yandan sömürü ilişkisini içerdiği bir yandan da birlikte çalıştıkları çiftçilerle ve ırgatlarla kurduklarını varsaydığımız ilişkinin karmaşıklığını daha iyi yansıtacağını düşünerek çift hayvanlarına insan olmayan tarım işçileri demek bir sakınca görmüyorum.

Bugünkü insanların atalarının sığırların atalarını Anadolu'da on bin yıl kadar önce evcilleştirdiği düşünülüyor. İnsan olmayan bu hayvanlar binlerce yıl insan sahiplerine süt, et, deri ve emek vererek hizmet ettiler. Zorunlu hizmetleri her an hapis, işkence ve ölümle kol kola ilerledi. Fotoğraftaki Filistinli çiftçinin elindeki ince sopa yalnızca çiftçinin tek eliyle sabanı tutarken tek eliyle de hayvanları yönlendirdiğini anlatmıyor, aynı zamanda sığırların insan türünün boyunduruğu altında geçen binlerce yıllık esaretini de hatırlatıyor. İnsan hayvanlar-

la evcil toynaklılar arasındaki ilişkinin eşitlik ve özgürlük temelinde yükseldiğini varsaymak yersiz olur. Binlerce yıl boyunca insan türü sığırları hiç düşünmeden kullandı, hadım etti, kesti ve yedi.

Bir çiftçi ve iki öküz

Peki eşitsiz bir temele oturan insan-sığır etkileşimi yalnızca sömürü ve boyun eğmeden mi ibaretti? Şimdi seçilen fotoğrafa daha dikkatli bakalım...

Fotoğraf: Çiftçi ve öküzler¹

Seçilen fotoğraf kısa bir mola anını yansıtıyor. Çiftçi alete tam gücüyle bastırmadığı gibi sığırların birbirine paralel duran ön bacakları da işçilerin soluklandığı kısa bir mola anında bulunduğunu gösteriyor.

Önce çok basit bir soru: Fotoğrafçıya poz vermek için öküzler nasıl durdular? Çiftçi elindeki sopayı mı kullandı yoksa sözlü bir emir mi verdi? Öküzler hangi komutları ayırt edebiliyorlardı? Çiftin sağındaki öküz hep sağ tarafta solundaki öküz hep sol tarafta mı çalıştırılıyordu? Sabanın ileri geri hareketi ve farklı yönlere manevrası nasıl sağlanıyordu? Çiftçiyle öküzlerin bir tür ortak dil paylaştıkları söylenebilir miydi?

İkinci olarak, fotoğrafta görülen iki insan bu öküzlere nasıl sesleniyordu? Öküzlerin özel adları var mıydı? Adlarına duyarlı mıydılar? Bu adların hayvanların bedensel özellikleriyle, davranışlarıyla ya da yükümlü tutuldukları işle bir ilgisi var mıydı?

Üçüncü olarak, fotoğrafta görülen öküzler, saban ve tarla, saban sürdüğü görülen çiftçinin mülkiyetinde miydi?

Arazinin, sabanın ve öküzlerin çiftçiye ait olduğu durumda fotoğraftaki kişi kendi tarlasını kendi sürüyor olacaktı. Filistinli çiftçi bu işi yapacak başka birini tutamadığından söz konusu olan muhtemelen geçimlik tarım niteliğinde bir üretimdi. Bu durumda çiftçinin gözünde bu iki öküzün ayrı bir yeri olacaktı. Tahta sabanla bir çift hayvanın sürdüğü ölçekteki bir araziden elde edilecek hasat bir çift öküz daha almaya kolay kolay yetmeyecek, çiftçi fotoğrafta görülen öküzleri elinin altındaki hazır iş gücü, vazgeçilmez üretim araçları ve yerine konmayacak sermayesi olarak görecekti.

Çiftçi kendi tarlasını başkasından kiraladığı saban ve öküzlerle sürüyor da olabilirdi. Çiftçi muhtemelen belli bir gün sayısı üzerinden kiraladığı çift hayvanlarından kısa zamanda en yüksek çabayı göstermelerini bekleyeceğinden bu senaryo öküzler için en kötü senaryoydu. Hayvanların sakatlanması durumunda sahibinin isteyeceği tazminat olmasa öküzlerin canı çıkana dek sömürülmesinin, tarlanın dur durak bilmeden ve aç susuz defalarca sürülmesinin önüne kimse geçemeyebilirdi.

Bir başka senaryoda, çiftçi başkasının arazisini kendi sabanı ve kendi öküzleriyle sürüyor olabilirdi. Bu durumda çiftçi kuyruklu ve boynuzlu iş arkadaşlarıyla yıl boyu köyden köye gezecek, belli bir ücret karşılığında başkalarının tarlalarını sürecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nda (ve büyük olasılıkla başka yerlerde de) kendi hayvanını getirip çalıştıran işçilere paranın dışında ot ve yem biçiminde de ödemeler yapılıyordu. İnsan olmayan hayvanların emeğinin doğrudan ödüllendirilebildiği bu senaryoda çiftçi, öküzleri gerçek yoldaşlar ve çalışma arkadaşları olarak görebilirdi. Bu durumda fotoğraftaki kişi ve öküzler tarladan tarlaya koşan ve zor kazandıkları ekmeği paylaşan bir tür uzman takımı olarak hareket ediyor olacaktı. Birlikte geçirilen uzun zamandan ve paylaşılan deneyimlerden sonra bu öküzleri bu insandan başkasının daha iyi anlayabilmesi düşünülemezdi. Bu iletişim gücü belki de fotoğraftaki kişiyi tarlalarında çalıştıkları çiftçilerin bitmeyen talepleri karşısında öküzlerin mesai ve ücret haklarını içtenlikle savunmaya itecekti. Ama belki de fotoğraftaki kişi yüksek ücretler karşılığında altından kalkılamayacak işlere soyunacak, zayıf noktalarını iyi bildiği insan olmayan iş arkadaşlarını akla gelmeyecek şantajlarla fazladan çalıştırmayı deneyecekti.

Son olarak, çiftçi aslında başkasının arazisini başkasının üretim araçlarıyla belli bir ücret karşılığında süren bir tarım işçisi -yani ırgat- olabilirdi. Böylelikle ırgat ve öküzler aynı patrona çalışan işçiler sayılırdı, işin temposunu da toprak sahibinden gelecek baskı belirlerdi. İnsan tarım işçisi işin sonunda yevmiyesini alıp araziye terk edecek, öküzleri de bir daha görmeyecek gibi çalışıyorsa bu kişiden insan olmayan iş arkadaşlarına şefkat ve özen göstermesi kolay kolay beklenemezdi. İşini bir an önce bitirmek isteyecek olan yevmiyeli işçi, öküzleri sakatlanma pahasına çalıştırabilir, muhtemelen arazi sahibinin karşılayacağı yem ve suyu zaman

baskısı nedeniyle hayvanlar bitap düşene dek vermemeyi seçebilirdi. İnsan işçinin boyunduruğun altındaki iş arkadaşlarından gelecek olası bir iş yavaşlatma ya da iş bırakma eylemini tatlı dille müzakere yoluyla değil de şiddetle bastırmaya yöneleceğini düşünmek hiç de zor değil.

Bir başka olası durumdaysa, fotoğraftaki gerek insan gerek öküz bütün tarım işçileri toprak sahibinin mülkiyeti altında efendileri için ücretsiz çalıştırılan köleler olabilirdi. Gün ve kira hesabının olmayacağı bu durumda “kaytarma” olanaklarından fotoğraftaki kişi kadar kuyruklu ve boynuzlu arkadaşlarının da yararlanacağı tahmin edilebilirdi. Köleliğin farklı türlerin üyelerine getireceği ortaklık iş temposuyla sınırlı değildi. Bu son senaryoda tutsaklık, işkence, zorla çalıştırılma, alınıp satılma gibi uygulamalar (önceki senaryoların tersine) bu kez yalnızca insan olmayan hayvanlar için değil insan köleler için de yaşamın bir parçası sayılacaktı.

Sonuç yerine

Ödeme aldıklarında bunu ancak ot ve yem biçiminde kabul eden öküzler için ücretli ya da ücretsiz köleliğin arasında ciddi bir fark olabilir miydi? Burada kaleme alınan görece iyi senaryolarda bile öküzlerle insanlar arasındaki ilişkinin temelinde şiddetin önemli bir yeri bulunuyor. Alıkonmuş bir hayvanın kendi seçmediği bir işte zorla çalıştırılmasından, ömrü boyunca emeğinin başka bir tür tarafından sömürülmesinden ve ömrü sona erdiğinde bedeninin başka bir tür tarafından yenmesinden söz edildiğini asla unutmamalı. Eşitsiz ve sağlıksız bir zeminde yükseldiği tartışılmaz olan öküz-insan ilişkilerinin tek yönlü bir şiddet anlatısıyla sınırlanamayacağıysa açık.

Seçilen fotoğraftan hareketle yürütülen beyin fırtınasından çıkan bir sonuç varsa o da insan olan ve olmayan hayvanlar arasındaki ilişkinin farklı sosyo-ekonomik koşullarda farklı gelişeceği. İnsanların dünyasına ait mülkiyet, emek, tarım gibi olguların insan olmayan hayvanların yaşantısını ne denli etkileyebildiği kimse için sır değil. İnsan olan ve olmayan hayvanlar arasındaki etkileşimin farklı biçimlerinin siyah-beyaz ve tarihsiz bir fotoğraftan yola çıkılarak bile hayal edilebilmesini büyük bir zenginlik olarak görüyorum. Öküzlerin ve arazinin kime ait olduğu sorusuyla başlayan beyin fırtınası bizi ister istemez öküzlerle fotoğraftaki insanın arasındaki ilişki düzeyi üzerine varsayımlara götürüyor. Eleştirel hayvan çalışmalarının açtığı kapıdan içeri adım atıyor ve insan merkezli tarih anlatılarında sorgulanmayacak noktaları merak etmeye başlıyoruz... Çiftçi öküzlere nasıl sesleniyordu? Öküzler koşuldukları işten duydukları memnuniyetsizliği ifade ediyor muydu? Öküzler direnişe geçtiğinde çiftçinin başvurduğu ikna ve müzakere yolları nelerdi? Çiftçiyle öküzler arasındaki çok katmanlı sömürü ilişkisi kendini tarla sürerken nasıl ifade ediyordu? Çiftçi ya da ırgatla öküzler arasında bir kader ortaklığından söz edilebilir miydi? Bu ortaklığın bir biçimi de kölelik olabilir miydi?

Tarihçiler bu zenginlikten neden kaçınıyor? İnsan türü için verdikleri tonlarca çabaya karşın öküzler tarih anlatılarında neden yer bulamıyorlar? İnsan olmayan hayvanların yazılı birincil kaynaklar bırakmamaları onları tarih anlatılarından kovmak için yeterli bir neden ola-

maz. Yakın zamanda gelişen “hayvan tarihi” literatürünün temel kaygılarının tarih yazımının yöntem ve yaklaşım tartışmalarını derinleştirmenin anahtarını taşıdığına inanıyorum. Anlatılarında hayvanların varlığını gözeten tarihçilerden aynı zamanda eleştirel hayvan çalışmaları tartışmalarından beslenmelerini ve ellerinin altındaki kaynaklara yeni yorumlar getirmelerini beklemekten daha doğal bir şey olamaz. Hayvan tarihi literatürünün tarih yazımının aykırı ve ayrıksı bir parçası olarak kalması yönündeki beklentinin ağır bastığının farkındayım. Bu beklentinin kaynağında hayvan tarihinin yalnızca hayvanlarla ilgili olduğu ve insan olmayan hayvanların öykülerine indirgenebileceği biçimindeki yanlış algı yatıyor olabilir. Oysa insan olmayan hayvanların kapsanmasının şu ana dek insanlara atfedilen tarihe yeni boyutlar katacağı da kesin. İnsan olan ve olmayan hayvanların birbirinden öğrenecekleri çok şey var.

- 1 Frank and Frances Carpenter Collection (Library of Congress) [1900-1924 yılları arasında çekilmiş bir fotoğraf] Erişim tarihi 5 Nisan 2024: Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/2003652914/>.

Kaynakça

Frank and Frances Carpenter Collection (Library of Congress) [1900-1924 yılları arasında çekilmiş bir fotoğraf] Erişim tarihi 5 Nisan 2024: Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/2003652914/>.